

ское право России: Учебник для вузов. – М.: Изд-во БЕК. 1995. – 557 с. 18. Рабинович П.М. Основи загальної теорії права і держави: Навч. посібник. – 3-є вид., доп. і випр. – К.: ІСДЮ. 1995. – 172 с. 19. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права: Учеб. пособие / Рук. авт. кол. Панов Н.И. – Х.: Укр. юрид. акад., 1993. – 164 с. 20. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1987. – 1600 с. 21. Теория государства и права / Под ред. Алексеева С.С. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с. 22. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. – Х.: Факт, 2000. – 608 с. 23. Фарбер И.Е. Свобода и права человека в советском государстве. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1974. – 188 с. 24. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии / Отв. ред. В.Л. Мунтян / ИГП АН УССР. – К.: Наук. думка, 1989. – 231 с. 25. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: – Вып. 3-й. – М.: Изд-во бр. Башмаковых, 1912. – 698 с. 26. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с. 27. Явич Л.С. Сущность права: социальное-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 207 с.

Надійшла до редакції 31.10. 2002 р.

УДК 349.6

*А.К. Соколова, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ РОСЛИННОГО СВІТУ

Одним з актуальних питань, що потребує спеціальної наукової розробки при вивченні певної галузі (підгалузі) права у системі права, виступає дослідження його об'єкта. Під об'єктом права прийнято розуміти майнові, природні й духовні блага, з приводу яких виникають відповідні правовідносини. Тому для характеристики предмета правового регулювання й галузі (підгалузі) права в цілому першочергове значення має завдання щодо визначення юридичного поняття об'єкта його правових ознак і видів.

Об'єктами екологічного права виступають природні об'єкти, коло яких окреслюється екологічним законодавством України. Останнім часом простежується тенденція стосовно оновлення останнього і прийняття нормативних актів, аналогів яких вітчизняне законодавство не знало. Прикладом зазначеного виступає Закон України "Про рослинний світ" від 9 квітня 1999 р. [4 ; 1999. – № 22-23. – Ст. 198], відповідно до якого до природних об'єктів, використання й охорона яких регулюються екологічними нормативними актами, належить також і рослинний світ. Його визначення знайшло своє відбиття у ст. 3 цього Закону. Рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. При цьому в законодавстві вказується, що цим Законом регулюються відносини у сфері

охорони, використання й відтворення дикорослих та інших несільсько-господарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростання. Що ж стосується відносин у сфері охорони, використання й відтворення рослин і багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення, то вони впорядковуються відповідним законодавством України.

Розглянувши смисл трактування рослинного світу, можна дійти висновку, що воно, на жаль, має суто природничий, а не правовий характер, бо в ньому немає належних юридичних ознак відповідного природного об'єкта. Слід зауважити, що необхідність вирішення даної проблеми вже неодноразово підкреслювалася юридичною доктриною. Зазначалося, що це так зване "розмивання юридичного словника", яке полягає в тому, що до понятійного апарату закону, який регулює екологічні правовідносини, механічно й без достатнього правового навантаження включаються поняття й визначення в галузі природничих наук [10, с. 15]. Підтримуючи висловлену точку зору, також підкреслимо, що, наводячи формулювання поняття того чи іншого природного об'єкта в законі, варто все ж таки брати за підґрунтя дослідження саме відповідних природничих наук, бо природні об'єкти (як і природні явища) мають доволі специфічні якості, які не повинні ігноруватися, а мають знайти своє відбиття в законодавстві. Окрім того, поняття природного об'єкта має містити в собі відповідні правові ознаки.

Необхідно підкреслити, що вирішення проблеми юридичної термінології в екологічному законодавстві набуло на сьогодні значної актуальності і стало предметом спеціальних досліджень у науковій юридичній літературі [5, с. 111-113], що треба визнати своєчасним, маючим велике значення явищем для розвитку теорії екологічного права та правозастосовчої діяльності. Аналізуючи визначення рослинного світу, доходимо висновку, що до юридичних ознак, які повинні мати в ньому місце, потрібно віднести вказівку, про який же вид рослин йдеться.

У спеціальній науковій літературі існує усталена точка зору щодо поділу рослин на дикі й культурні [6, с. 3-30]: Водночас зазначений Закон називає тільки один їх вид – дикі рослини, до яких відносить лише ті, що природно зростають на певній території. Культурні ж рослини цей нормативно-правовий акт чомусь обходить мовчанкою. А це рослини, які вирощуються людиною для задоволення своїх потреб: харчові, волокнисті, лікарські, ефірномасличні, кормові, декоративні та ін. Походження існуючих культурних рослин різноманітне: одні походять від сучасних дикорослих видів, які самі в природі не зустрічаються; другі (наприклад кормові) ще й дотепер зростають у дикому стані; треті отримані і вирощені людиною шляхом гібридизації (при-

міром, рапс – природний гібрид листової капусти й сурепиці). Культурним рослинам притаманна низка особливостей, невластивих дикорослим. Вони не мають природного ареалу, досить поширені в різних країнах і на континентах незалежно від місця їх виникнення. Вони давно вже втратили природні засоби поширення, а існування їх виду забезпечується тільки обробленням [2, с. 304].

На нашу думку, є сенс приєднатися до погляду тих правників, які до рослинного світу відносять лише дики (дикорослі) рослини [7, с. 153, с. 538]. Це, як вбачається, необхідно визнати правильним і доцільним та ввести при цьому наведені міркування як доповнення до змісту визначення рослинного світу. Отже, встановлення, якою є конкретна рослина – дикою (дикорослою) чи культурною (сільськогосподарською та ін.) – є досить нагальною потребою. Вирішення цього питання відіграє велику роль особливо для актуальної зараз проблеми правового регулювання диких рослин, віднесених наукою до наркотикованих, а також їх плодів, насіння, післяжнивних залишків, відходів сировини тощо. Як стверджується в спеціальній літературі [11, с. 216, 217, с. 227-229], окремі представники цієї категорії рослин (а саме, родина конопляних і макових) можуть належати як до тих, що культивуються так і до диких. У нашому випадку віднесення рослин конкретно до однієї з 2-х категорій викличе до життя визначення правових наслідків – встановлення особливого порядку правового регулювання щодо їх використання, охорони й відтворення. А це перш за все заборона на збирання для їх загального використання, а також здійснення заходів, спрямованих на упорядкування поширеності й величини площ цих рослин.

Як стверджується в юридичній літературі, зокрема при розгляді питань щодо спорів про стягнення шкоди, встановлення виду рослини (дика чи культурна) має велике практичне значення. Особливо це стосується тих випадків, коли на перший погляд не можна встановити, якою вона є. У такому разі, вважають деякі вчені, було б доцільним законодавче закріплення компетентним державним органом Переліку рослин сільськогосподарського призначення [13, с. 51, 52]. На думку інших правознавців, щоб належним чином визначати вид рослин, необхідно організувати державний облік і ведіння кадастру рослинного світу, використовування матеріалами якого допоможе за необхідності вирішити, чи належить даний вид рослин (чи конкретний екземпляр) до категорії диких чи культурних рослин [7, с. 16-17].

Остання думка, на наш погляд, є слушною, вважаємо, що до неї є сенс приєднатися, тим паче, що Закон “Про рослинний світ” у розд. УП “Державний облік, кадастр і моніторинг рослинного світу”

придільив цьому питанню відповідну увагу. У ньому вказано, що такий державний кадастр веде́ться з метою обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних рослинних ресурсів, обсягу, характеру й режиму їх використання, а також здійснення систематичного контролю за якісними й кількісними змінами в рослинному світі і забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, власників та користувачів (у тому числі орендарів) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, відомостями про стан останнього. Дані кадастру ще містять систему даних про кількісні та якісні характеристики народногосподарської й наукової цінності рослинних ресурсів, поділ природних угруповань на категорії, економічну оцінку технічних, кормових, лікарських, харчових, інших властивостей природних ресурсів та ін. Але, на жаль, ще й до тепер не прийнято відповідної постанови Кабінету Міністрів України про порядок ведіння державного кадастру в цій сфері, що на практиці призводить до певних ускладнень застосуванні законодавства про рослинний світ.

Розглянемо детальніше елементи рослинного світу (його складники) які, як уже було зазначено, вказані у ст. 3 Закону – основного нормативного акта, що регулює відносини з його охорони, використання й відтворення. По-перше, за визначенням Закону, рослинний світ – це сукупність угруповань рослин на певній території. Він пояснює, що природні рослинні угруповання являють собою сукупність видів рослин, які зростають у межах певних ділянок і перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами довкілля.

У спеціальній науковій літературі провідною є думка, що рослинне угруповання – це те ж саме, що й фітоценоз (рослинні суспільства) [1, с. 159]. Тому необхідно також дати детальний аналіз поняття “рослинність”. Воно визначається як сукупність рослинних суспільств (фітоценозів) Землі або окремих її регіонів. На відміну від флори, рослинність характеризується не видовим складом рослин, а головним чином чисельністю і сполученням видів та різноманітних життєвих форм рослин, їх просторовою структурою й динамікою. У різних класифікаціях виділяють водну, мезофітну, галофітну рослинність або деревесну, травянисту, чагарникову (або чагарничкову). Рослинність суші представлено десятками типів, які характеризують крупні типи біомів – тундру, ліс, савану та ін [2, с. 530, 531].

Рослинні суспільства (фітоценози) – це сукупність рослин на відносно однорідній ділянці земної поверхні. Це досить динамічна природна система: зміни у фітоценозі відбуваються як протягом року (зі зміною його пори), так за роками. Поділ рослинності визначається, як правило, загальнокліматичними умовами й підпорядковується законам зональ-

ності й поясності. Основними класифікаційними одиницями вважаються її тип, формація й асоціації [Див.: 14, с. 116].

З наведених вище міркувань можна зробити висновок, що рослинність виступає одним із складників, що становлять поняття “рослинний світ”, і його слід визнати достатньо важливим.

По-друге, в категорії “рослинний світ”, закріпленої названим Законом, міститься тлумачення флори, під якою розуміється історично сформована сукупність видів рослин, які зростають на будь-якій території, або які на ній росли в минулі геологічні епохи. Згідно з територіальними рангами виділяють такі види флори: Землі, окремих материків та їх частин, флору острівну, гірських систем тощо, а також флору держав та окремих адміністративних районів. Окрім цього вирізняють флору окремих систематизованих підрозділів, наприклад, водоростів, мохів, копалин (викопну). Кожній флорі притаманні специфічні якості – різноманітність видів, що становлять багатство флори, вік, ступінь автохронності та ін. [Див.: 9, с. 512].

До поняття “флора” зазвичай включають і доволі поширені культурні рослини певної території, але і не відносять усі рослини, які культивуються в ботанічних садах, парках та ін. Деякі наукові поняття “флора” застосовують амість терміна “рослини” (наприклад, говорять культурна флора, а не культурні рослини) [Див.: 2, с. 675-677].

У науковій літературі колишнього Союзу РСР висловлювалася думка про важливість розкриття юридичного поняття “флора” і його закріплення в законодавстві, зокрема в майбутньому Законі СРСР “Про охорону й використання рослинного світу”. Цей Закон, з точки зору Крассова О.І., необхідно прийняти, оскільки досить помітно посилюється процес трансформації природного середовища внаслідок господарської діяльності, яка призводить до скорочення видів і форм рослинності, а крім того, назріла й нагальна потреба в охороні генетичного фонду рослин як основи для генетики й селекції. Учений запропонував наступне визначення флори: це сукупність природних видів і форм рослин, які зростають на відповідній території і щодо до яких встановлено правовий режим, який забезпечує їх всебічну охорону, і який допускає їх використання без шкоди для відтворення [8, с. 20]. Таке тлумачення флори має велике як теоретичне, так і практичне значення. Справа в тому, що донедавна поняття “флора” навіть не вживалося в законодавстві України, зокрема в екологічному. Застосовувалися такі терміни, як “види рослин”, “деревинні та чагарникові породи”, “види деревних рослин”, “лікарські рослини” та ін. І тільки в Законі України “Про рослинний світ” було вперше використано термін

“флора” у ст. 33, присвячений інтродукції рослин, але не розкрито його смислу.

Іноді рослинний світ розглядається як сукупність видів рослин, які зростають на земній кулі (рослинність, флора) [Див.: 15, с. 342]. Подібне трактування, як бачимо, не відокремлює поняття “рослинний світ” і “рослинність” чи “флора”, а навпаки, ставить між ними знак рівності, що не можна визнати правильним. Бо і флора, і рослинність є складниками рослинного світу взагалі, а не його аналогами, що стає зрозумілим з наведених раніше суджень. Цей висновок є вагомим як у теоретичному, так і в практичному ракурсі, бо, спираючись на нього, можна з упевненістю стверджувати, що ліс (як тип рослинності) є теж складником частиною рослинного світу, тоді як сформульоване поняття “ліс”, закріплене у Лісовому кодексі України, являє собою сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева й чагарники, тварини, мікроорганізми та інші природні компоненти, які у своєму розвитку біологічно взаємопов’язані, впливають один на одного й на навколишнє середовище [4; 1994.-№17.-Ст.99]. Науковці, аналізуючи це визначення лісу, роблять висновок, що в цьому тлумаченні воно значно ширше від поняття “рослинний світ”. На нашу думку, вони не враховують ту обставину, що представлене в Кодексі формулювання розглядає ліс не як природний об’єкт, а як екологічну систему, яка й повинна складатися з декількох природних об’єктів або їх частин. Також слід зазначити, що в законодавстві про рослинний світ міститься певна диференціація залежно від виду відносин, що регулюються, що знайшло своє відбиття у прийнятті спеціальних нормативних актів, присвячених упорядкуванню відносин по використанню, охороні й відтворенню складників рослинного світу – окремо флори й окремо рослинності.

Так, Закон України “Про Червону книгу України” від 7 лютого 2002 р. [12;2002.-№30.- Ст.205] зазначає, що ним регулюються суспільні відносини у сфері охорони, використання й відтворення рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою знищення видів, тваринного і рослинного світу, *тобто флори* (курсив автора – А.С.), з метою попередження зникнення таких видів із природи й забезпечення збереження їх генофонду.

Положення про Зелену книгу України, затверджене наказом Мін-екобезпеки України від 19 лютого 1997 р. [12;1997. – № 14. – Ст. 192], передбачає правове регулювання охорони, використання й відтворення рідкісних, зникаючих і типових природних рослинних угруповань України і встановлення особливого правового статусу цих природних об’єктів. Сукупність природних рослинних угруповань, як уже зазначалося, і становить рослинність як складник рослинного світу.

Визначення ж поняття "рослинний світ", його складників (флори, рослинності, видів рослин тощо) та їх закріплення в екологічному законодавстві сприятиме окресленню його правового стану (положення, вирішенню питань власності на рослинний світ (на жаль, законодавство не містить відповідних положень), проблеми користування, охорони й відтворення цього надзвичайно важливого природного об'єкта.

Список літератури: 1. Барна М.М. Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії. – К.: Вид. центр "Академія", 1997. – 272с. 2. Биологический энциклопедический словарь // Гл. ред. М.С.Гиляров. – М.: Сов.энцикл., 1986. – 831с. 3. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высш. юрид. учеб. завед. – М.: Юристъ, 1999. – 688с. 4. Відомості Верховної Ради України. 5. Гетьман А.П. Проблеми юридичної термінології в екологічному законодавстві України // Укр. державність: становлення, досвід, проблеми: 36. наук. ст. / X., 2001. – С. 111-113. 6. Жуковский П.М. Культурные растения и их сородичи. – Д.: Колос, 1964. – 792с. 7. Исходян А.Б. Правовое регулирование охраны и использования растительного мира (лесной растительности). – Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, – 1987. – 132с. 8. Красово О.И. Право лесопользования в СССР. – М.: Наука, 1990. – 238с. 9. Лесная энциклопедия: В 2-х т. – Т.2 / Гл.ред. Г.И.Воробьев – М.: Сов.энцикл., 1986. – 631с. 10. Носикова Е.В. Теоретические проблемы развития экологического законодательства в республике Казахстан: – М.: Юристъ, 1999. – 200с. 11. Орлов Б.Н. и др. Ядовитые животные и растения СССР: Справочное пособие // Орлов Б.Н., Гелашвили Д.Е., Ибрагимов А.Н. – М.: Высш. шк., 1990. – 272с. 12. Офіційний вісник України. 13. Попов В., Гетьман А. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу // Право України. – 2000. – № 1. – С. 51-54. 14. Советский энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет: А.М. Прохоров (предс.), М.С. Гиляров, Е.М. Жуковский и др. – М.: Сов. энцикл., 1980. – 1600с. 15. Экология: Юрид. энцикл. словарь / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 448с.

Надійшла до редакції 07.11.2003 р.

УДК 342.9

*Л.П. Коваленко, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м.Харків*

СИСТЕМА І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ КАЗАХУ СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ І ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Адміністративно-правова охорона природи як правова форма діяльності здійснюється Президентом, Верховною Радою України, органами державного управління, іншими державними і громадськими органами й організаціями. На думку В.В. Петрова, Ю.С. Шемшученко це перш за все норми, які закріплюють порядок управління в галузі охорони природи, встановлений відповідними представницькими органами, Кабінетом Міністрів, Міністерством охорони навколишнього